

ราชสำนักกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

การศึกษาตีความทางประวัติศาสตร์ เกี่ยวกับอาณาจักรกรุงสุโขทัย เท้าที่ค้นพบในลักษณะต่าง ๆ ตามทัศนะของนักประวัติศาสตร์และผู้สนใจประวัติศาสตร์กระทั่งปัจจุบัน ยังไม่อาจสรุปลงได้แน่นอน เราทราบในประเด็นสำคัญ ๆ เช่น อาณาจักรสุโขทัยตั้งขึ้นประมาณ พ.ศ. ๑๓๘๑ มีพ่อขุนบางกลางทาว หรือ พ่อขุนบางกลางทาว เจ้าเมืองบางยาง เป็นปฐมกษัตริย์ ทรงพระนามว่า "ขุนศรีอินทราทิตย์" มีการปกครองแบบ "ปิตาธิปไตย" คือ พ่อปกครองลูก^๑ เป็นต้น ดังนั้นราชสำนักกรุงสุโขทัยจะมีลักษณะใดจึงไม่อาจทราบแน่ชัด จากลักษณะการปกครองแบบ "พ่อปกครองลูก" อาจสันนิษฐานได้ว่า ราชสำนักกรุงสุโขทัยคงไม่มีรูปแบบที่ซับซ้อน ต่างกับกรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ไทยรับอิทธิพลทางวัฒนธรรมเขมรมาใช้ปฏิบัติมากที่สุดที่สำคัญที่สุดคือ "ลัทธิเทวราช" ที่ถือว่า พระมหากษัตริย์เป็นพระภาคหนึ่งของเทพเจ้าที่อวตารลงมายังมนุษยโลก พระมหากษัตริย์จึงมีฐานะเป็นสมมติเทพ การรับความเชื่อนี้มีผลสำคัญต่อรูปแบบของราชสำนักไทยเป็นอย่างยิ่ง ทำให้มีการจัดวางระเบียบแบบแผนที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ไว้อย่างแน่นอน ทั้งในส่วนของพระมหากษัตริย์และการบริหารราชการแผ่นดิน เช่น พระราชานุกิจ ขอราชการ กฎข้อบังคับ ระเบียบ

^๑สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ (กระทรวงมหาดไทยพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายแสวง ทิมทอง ท.ม. ศ.ช. ณ ฌาปนสถานวัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๒) . หน้า ๖.

ประเพณี และพระราชพิธีต่าง ๆ ในพระราชสำนัก ฯลฯ เป็นต้น ราชสำนักกรุงศรีอยุธยาจึงเป็นแม่แบบของราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ในการยึดถือปฏิบัติตามในสมัยต่อมา

การเสียดกรุงศรีอยุธยาแก่พม่าครั้งที่สอง พ.ศ. ๒๓๑๐ นั้น กรุงศรีอยุธยาเสียหายยับเยินมากทั้งด้านชีวิตและทรัพย์สิน แม้เมื่อสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะทรงกอบกู้เอกราชคืนมาไค้ตลอดรัชกาลของพระองค์ก็ต่อทรงเผชิญกับศึกสงครามกับพม่าและสงครามรวบรวมกำลังอยู่จนไม่ทรงมีเวลาพอจะทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีให้กลับคืนในช่วงเวลาอันสั้นของพระองค์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาราชวงศ์จักรีแล้ว จึงทรงรับเป็นพระราชธุระดำเนินการ โดยใน พ.ศ. ๒๓๔๘ ทรงมีพระบรมราชโองการให้คณะอาลักษณ์ ลูกขุน และราชบัณฑิตรวม ๑๑ นาย ชำระพระราชกำหนด บทพระอัยการ ซึ่งเหลืออยู่ภายหลังเสียดกรุงประมาณ ๑ ใน ๑๐ และวิปลาศคลาดเคลื่อนใหญ่ของยุติธรรม โดยอาศัยแบบอย่างกรุงศรีอยุธยาเป็นหลัก เมื่อชำระแล้วโปรดเกล้าฯ ให้ประทับตราราชสีห์ คชสีห์ และบัวแก้วเป็นสำคัญ จึงเรียกกฎหมายที่ชำระใหม่นี้ว่า กฎหมายตราสามดวง ใช้เป็นหลักสำคัญในขบวนการยุติธรรม ส่วนขนบธรรมเนียมประเพณีภายในราชสำนัก ได้โปรดเกล้าฯ ให้ชำระการครั้งกรุงศรีอยุธยาที่ยังมีชีวิตอยู่ประชุมฟื้นฟูขนบธรรมเนียม เก่าขึ้นเป็นระเบียบแบบแผนด้านราชสำนักฝ่ายในนั้นทรงไ้เจ้าฟ้าพิณทวดี พระราชธิดาในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เป็นกำลังสำคัญบอกแบบแผนขนบธรรมเนียมฝ่ายในตามที่ทรงเห็นปฏิบัติในราชสำนักกรุงศรีอยุธยา มิได้ทรงคิดตั้งขึ้นใหม่ ราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีลักษณะ เช่นเดียวกับราชสำนักกรุงศรีอยุธยาแทบทุกประการ นับแต่ลักษณะพระบรมมหาราชวัง การสร้างวัดในพระบรมมหาราชวัง ประเพณีวัง พระราชพิธีต่าง ๆ ตำแหน่งหน้าที่ ข้าราชการ ทอดจณกฏมนเียนบาลสำหรับราชสำนัก ซึ่งทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการยึดถือลัทธิ เทวราช เป็นหลักสำคัญสำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์

ในการศึกษาเกี่ยวกับราชสำนัก จำเป็นที่ต้องทราบถึงองค์ประกอบต่างๆ และลักษณะบางประการที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับราชสำนัก ซึ่งสิ่งต่าง ๆ ดังจะกล่าวต่อไปล้วนเป็นส่วนหนึ่งของราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งรับสืบทอดมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาโดยได้มีการแก้ไขปรับปรุงบ้างเพื่อความเหมาะสมในแต่ละสมัย

ลัทธิ เทวราช

ลัทธิ เทวราช เป็นลัทธิที่เชื่อว่าพระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าอวตารลงมาโลกมนุษย์เพื่อปราบยุคเข็ญ พระมหากษัตริย์มีฐานะ เป็นสมมติเทพ ไทยรับความเชื่อในลัทธินี้จากเขมร ซึ่งรับมาจากอินเดียอีกทอดหนึ่ง ลัทธินี้เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดูซึ่งนับถือเทพเจ้าสามองค์ คือ พระอิศวรหรือพระศิวะ พระนารายณ์หรือพระวิฆ्नุ และพระพรหม ดังนั้นพระนามของพระมหากษัตริย์จึงมักลอกเลียนหรือมีสร้อยพระนามของเทพเจ้าในศาสนาฮินดูประกอบอยู่ เช่น สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (อู่ทอง) สมเด็จพระราเมศวร สมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น และพระนามเต็มจะมีคำว่า "ทิพยเทพาวตาร" ซึ่งแปลว่า อวตารของพระเป็นเจ้าบนสวรรค์อยู่ด้วย คำสั่งของพระมหากษัตริย์จึงเป็น "โองการ" เช่นเดียวกับคำสั่งของพระเป็นเจ้าทั้งสาม ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซึ่งเป็นพิธีทางศาสนาฮินดู พระราชมณเฑียรประกอบพระราชพิธีจะสาธยายมนต์อัญเชิญเทพเจ้าลงมาประทับในองค์พระมหากษัตริย์ และจะถวายพระสังวาลย์ธำซึ่งพระราชมณเฑียรในอินเดียถือว่า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "เรื่องบรมราชาภิเษก," ขุมนมพระนิพนธ์ (พิมพ์พระราชทานในงานพระศพพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๕ ธันวาคม ๒๕๑๗), หน้า ๘๕.

เป็นเครื่องหมายของพระอิศวร พระแสงราชอาวุธ ๒ ใน ๔ อย่างมีพระแสงตรีอาวุธ ประจำองค์พระอิศวร และพระแสงจักรอาวุธประจำองค์พระนารายณ์ร่วมอยู่ด้วย เมื่อพระองค์เสด็จสวรรคต พระบรมศพก็จะบรรจุในพระบรมโกศ ซึ่งโกศก็คือครอบสำหรับ เครื่องหมายพระอิศวรในประเทศเขมนั้นเอง^๑ เพราะฉะนั้นคำพูดที่จะใช้กับพระองค์ จึงต้องเป็น เช่นเดียวกับต่อพระอิศวร พระบรมมหาราชวังที่ประทับของพระองค์ถือเป็น เสมอที่ศักดิ์สิทธิ์ควรแก่การสักการะ เช่น เขาพระสุเมรุอันเป็นที่ประทับของพระอิศวร ถึงกับเวลาผ่านไปจะต้องแสดงความเคารพ^๒

จากข้อสมมติตามลัทธิเทวราชันี่ ฐานะของพระมหากษัตริย์จึงต่างจากฐานะ ของราษฎรสามัญทั่ว ๆ ไป พระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองจะเป็นเสมือน "เจ้า" หรือ "นาย" ราษฎรในฐานะผู้ถูกปกครองจะเป็นเสมือน "ข้า" หรือ "บ่าว" ดังนั้น วิธีการปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์ของราษฎรสามัญจึงไม่เหมือนกับระหว่างราษฎรสามัญด้วยกัน เพราะจะถือเป็นบุคคลชั้นเดียวกันไม่ได้ หากแต่ต้องมีระเบียบแบบแผนพิธีการโดยเฉพาะ เพื่อเป็นการแสดงความเคารพในฐานะที่เป็นสมมติเทพ เช่น ห้ามเอ่ยพระนามของพระ มหากษัตริย์^๓ เมื่อจะพูดกับพระองค์ก็ต้องใช้ถ้อยคำสูง ๆ เรียกว่าราชาศัพท์ ซึ่งส่วนใหญ่

^๑ เรื่องเคิม, หน้าเคิม.

^๒ Jeremy Kems, Aspects of Siamese Kingship in the Seventeenth Century (Bangkok : Social Science Association Press of Thailand, 1969), p. 37. as quoted in R. Heine-Geldern, Conceptions of State and Kingship in Southeast Asia (Cornell University, S.E.A.P. Data Paper No. 18, 1956).

^๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชกรณียานุสร (พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๗), หน้า ๔๒ - ๔๓.

ไทยรับเอาคำภาษาเขมรมาใช้เป็นคำราชาศัพท์ คำเรียกสิ่งของเครื่องใช้ของพระมหากษัตริย์แตกต่างจากของราษฎรธรรมดา เครื่องใช้ของพระมหากษัตริย์ถือเป็นของสูงจะจับต้องโดยปราศจากเหตุสมควรหรือได้รับพระบรมราชานุญาตไม่ได้ ห้ามถูกต้องพระองค์ ห้ามมองดูพระองค์ ฯลฯ เป็นต้น^๑ เวลาเขาเฝ้าต้องหมอบคลานคอยรับพระบรมราชโองการ สิ่งเหล่านี้ช่วยเน้นถึงความแตกต่างระหว่างพระมหากษัตริย์กับราษฎร และส่งเสริมพระราชอำนาจของพระองค์ให้สูงและศักดิ์สิทธิ์ขึ้น^๒ พระราชอำนาจอันหาขอบเขตมิได้ของพระองค์ในลัทธิเทวราช ทำให้ทรงสามารถสั่งประหารชีวิตผู้ใดก็ได้ พระองค์จึงทรงเป็น "เจ้าชีวิต" (Lord of Life) และเป็น "เจ้าแผ่นดิน" กล่าวคือ ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั่วพระราชอาณาจักร ดังที่ว่า

...ในที่แว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรัมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากใ้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดินอยู่ จะใคร่เป็นที่ราษฎรหามิไค...^๓

ถึงแม้ว่าลัทธิเทวราชจะส่งเสริมพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ให้มั่นคงและศักดิ์สิทธิ์ขึ้น แต่พระมหากษัตริย์ก็ถูกจำกัดมิให้ใช้พระราชอำนาจในทางที่ผิดด้วยธรรมเนียมสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน ๓ ประเภท คือ

^๑ Horace Geoffrey Quaritch Wales, Siamese State Ceremonies: Their History and Function (London : Bernard Quaritch, 1931), pp. 32 - 41.

^๒ Ibid., p. 41.

^๓ พระอัยการเบิกเสด็จ บทที่ ๕๒.

- ๑. ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ
- ๒. ราชจรรยาวัตร ๔ ประการ
- ๓. จักรวรรควีตร ๑๒ ประการ

เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมิกราชตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์^๑ และแม้ว่าพระมหากษัตริย์บางพระองค์ในลัทธิเทวราชจะย่อหย่อนในเชิงปฏิบัติธรรมทั้ง ๓ ประเภทดังกล่าวข้างต้น แต่พุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาประจำชาติไทย และมีคำสั่งสอนให้เมตตาการุณาต่อกัน ได้มีส่วนช่วยมิให้พระมหากษัตริย์ไทยทรงใช้พระราชอำนาจไปในทางไม่ถูกไม่ควร นอกจากนั้นลัทธิเทวราชเมื่อนำมาใช้ในไทยแล้วยังถูกดัดแปลงให้เข้ากับพุทธศาสนาอีกด้วย^๒ ดังจะเห็นได้จากคำสรรพนามบุรุษที่ ๑ เวลากราบบังคมทูลว่า "ข้าพระพุทธเจ้า" ซึ่งเท่ากับแปลงฐานะพระมหากษัตริย์จากเทพเจ้าอวตารในศาสนาฮินดู เป็นพระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนา บางครั้งก็เรียกพระมหากษัตริย์ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าหลวง เรียกพระราชโอรสที่เกิดจากพระอัครมเหสีว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระพุทธเจ้าหลวง เรียกพระราชโอรสที่เกิดจากพระอัครมเหสีว่า สมเด็จพระพุทธเจ้า เป็นต้นนั้นคือคตินิยมที่ได้ผสมผสานกับคติเทวราชด้วย

อาจกล่าวได้ว่าลัทธิเทวราชซึ่งไทยรับมาปฏิบัติอย่างเต็มที่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดรูปแบบของราชสำนักที่ยึดถือใช้ปฏิบัติสืบต่อมาจนปัจจุบัน

^๑ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "เรื่องบรมราชาภิเษก" ชุมนุมนิพนธ์ (พระนคร: สมาคมสังคมนักศาสน์แห่งประเทศไทย, ๒๕๐๓), หน้า ๒๖๖ - ๒๖๗. และ ร่องศยามานนท์ วิลลาสวงศ์ นพรัตน์, "ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ถึงสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ" แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสารโบราณคดี (ปีที่ ๑ เล่ม ๒ พ.ศ. ๒๕๑๐), หน้า ๖๕ - ๖๘.

^๒ H.G. Quaritch Wales, Ancient Siamese Government and Administration (New York : Paragon, 1965), p. 16.

พราหมณ์กับศาสนาฮินดู

จากศิลาจารึกสมัยกรุงสุโขทัย ทำให้เราทราบว่าราชสำนักและชาวเมืองสุโขทัย นอกจากจะนับถือพุทธศาสนา ดังที่ว่า

...พอขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้า ทวยบัวทวยนาง ลูกขุนลูกเจ้า ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อย พึ่งทวยมีศรัทธาในพระพุทธรูปทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน...

แล้ว ยังปรากฏพิธีที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ทางศาสนาฮินดูอีกด้วย เช่น พิธีราชาภิเษกพอขุนศรีอินทราทิตย์ ดังศิลาจารึกวัดศรีชุม คำนที่ ๑ บรรทัดที่ ๓๑ - ๓๒ กล่าวว่า "...พขุนผาเมืองจึงอภิเษกพอขุนบางกลางทาวเจ้าเมืองสุโขไท ไหทั้งชีตนแก่พระสหายรยกษัศรีอินทราทิตย์..."^๒ และในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาเขมร คำนที่ ๑ ได้กล่าวถึงการปราบคาถาภิเษกและบรมราชาภิเษกพระเจ้าลิไทย เมื่อ พ.ศ. ๑๘๖๐ การประดิษฐานเทวรูปพระอิศวรและพระนารายณ์ ณ หอเทวาลัยมหาเกษศรในป่ามะม่วงด้วยว่า "...เวลารุ่งเช้า เมื่อเสด็จประดิษฐานรูปพระมหเทศวร พระวิษณุ (๕๓) ... ไว้ในหอเทวาลัยมหาเกษศรในป่ามะม่วง นี้...(๕๔) คาบส พราหมณ์ทั้งหลาย บูชาเป็นนิตย์..."^๓

ข้อความในศิลาจารึกดังกล่าวพ้องกันกับวรรณคดีพบเทวรูปสัมฤทธิ์ เป็นต้นว่า พระอิศวร พระนารายณ์ พระพรหม พระอุมา ในบริเวณใกล้เคียงกับจังหวัดสุโขทัย เช่น กำแพงเพชร และจากการพิสูจน์ทางโบราณคดี สามารถยืนยันได้ว่าเทวรูปสัมฤทธิ์

^๑ ศิลาจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑ คำนที่ ๒ บรรทัดที่ ๕ - ๑๓.

^๒ ศาสตราจารย์ ยอช เซเกส์ (ชวาระและแปล), ประชุมจารึกสยาม ภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย (หอพระสมุดวชิรญาณ, ๒๔๖๗), หน้า ๖๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๑.

ตั้งกล่าวหลอขึ้นในสมัยกรุงสุโขทัย^๑

ดังนั้นจึงเชื่อได้ว่าพราหมณ์และศาสนาฮินดูมีอยู่ก่อนแล้วเมื่อตั้งกรุงสุโขทัย

ในศาสนาฮินดูนั้นถือว่าพราหมณ์เท่านั้นที่จะสามารถติดต่อกับเทพเจ้าโดยตรงได้ เนื่องจากเป็นผู้ประกอบพิธีต่าง ๆ เพื่อให้เทพเจ้าทรงพอพระทัยและจะได้ปกป้องรักษาอำนาจความมาตุภูมิในแกมมนุษย์ เพราะฉะนั้นลัทธิเทวราชและพราหมณ์จึงมาคู่กัน ต่างช่วยส่งเสริมความสำคัญซึ่งกันและกัน กล่าวคือ ลัทธิเทวราชจะคงความเข้มข้นไม่ได้หากไม่มีพราหมณ์ที่จะประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ถวายเทพเจ้าเพื่อสร้างบรรยากาศศักดิ์สิทธิ์ หรือพระราชอำนาจอันน่าเกรงขามของพระมหากษัตริย์^๒ และพราหมณ์จะไม่มีบทบาทสำคัญใด ๆ ในราชสำนัก ตลอดจนสังคมภายนอก (ที่มีโค่นับถือศาสนาฮินดู) ถ้าไม่มีลัทธิเทวราช

พราหมณ์ในราชสำนักทำหน้าที่ให้รองวาทะคำทำนายถวายฤกษ์ และปฏิบัติศาสนกิจพิธีกรรมทางศาสนาฮินดูเท่านั้น มิได้มีอำนาจทางการเมืองแต่อย่างใด^๓ พิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับราชสำนักโดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบมี อาทิเช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีโสกันต์ มฤตกพิธี เป็นต้น

^๑ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย (พระนคร : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๑๘), หน้า ๘๑.

^๒David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn (New Haven and London : Yale Univeristy Press, 1969), p. 7.

^๓Walter F. Vella, Siam Under Rama III (Locust Valley, N.Y. : Augustin, 1957), p. 31.

ถึงแม้ว่าไทยจะยอมรับศาสนาฮินดูเข้ามาปะปนกับพุทธศาสนา และปฏิบัติพิธีตามความเชื่อทางไสยศาสตร์ของศาสนาฮินดู เช่น พระราชพิธีตรีัมปวาย โฉงชิงชา พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระราชพิธีขอฝนพิธีขอฝน ฯลฯ เป็นต้น จะสังเกตได้ว่าความเชื่อและพิธีต่าง ๆ เหล่านี้มีได้ขัดแย้งกับหลักธรรมทางพุทธศาสนา ทั้งมิได้มีพิษภัยแก่ญาติ เพราะไทยเลือกรับเป็นอย่าง ๆ ทั้งยังเพิ่มพิธีทางพุทธศาสนาเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพิธีอีกด้วย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นผู้ริเริ่ม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า

...แต่การพิธีที่มุ่งบูชาย่อมเลือกพื้นแต่การสุจริตในไตรทวาร ไม่รับลัทธิรายกาจ เช่น ซาส์ตวบูชายัญ เป็นต้น มาถือเป็นธรรมเนียมบ้านเมืองให้เป็นการชักชวนต่อพระพุทธรูป และการพระราชพิธีอื่นใดซึ่งมีแต่พิธีพราหมณ์อย่างเคี้ยวก็ยอมเพิ่มเติมการพระราชกุศลซึ่งเป็นส่วนทานมัย คือ มัย ภวานามัย เจือปนเขาในพระราชพิธีนั้นยกเป็นคนเหตุ การบูชาเช่นสรวงเทพยดาพระอิศวรพระนารายณ์ เป็นต้น เปลี่ยนลงไปเป็นปลายเหตุ ทำไปตามเคยตกอยู่ในเคยทำมาหากันแล้วก็ทำก็ว่าไม่ทำ และการที่ทำนั้นก็มิเป็นการมีโทษอันใด และไม่เปลืองเบียดหยงเงินทองอันใดมากนัก...

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

พราหมณ์ที่รับราชการอยู่ในราชสำนักไทยมี ๒ พวก คือ ๒

๑. พราหมณ์ไทรคจารย์ เป็นพราหมณ์ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีต่าง ๆ
๒. พราหมณ์พฤติบาท เป็นพราหมณ์ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับช่าง

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธี ๑๒ เดือน (พระนคร : ศิลปบรรณาการ ๒๕๑๑), หน้า ๔ คำนำ.

๒ เรื่องเดิม, หน้า ๑๘.

และเนื่องจากพราหมณ์เป็นผู้รอบรู้เชี่ยวชาญคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ พราหมณ์จึงมีอีก
หน้าที่หนึ่ง คือ เป็นผู้พิจารณาชี้ตัวบทกฎหมายในคดีต่าง ๆ ไม่มีอำนาจบังคับคดี พราหมณ์
พวกนี้เรียกว่าลูกขุน ณ ศาลหลวง มี ๑๒ คน พระมหाराชกรูโปโรหิต และพระมหา
ราชกรุมหิธรเป็นหัวหน้า ค่ายเหตุนี้ การจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินแบบจตุ
สดมภ์นั้น กรมวังจึงเรียกอีกนามหนึ่งว่า ชรรมาชิกรณ์ คือ ผู้รักษาความยุติธรรม

กฎมนเฑียรบาล

กฎมนเฑียรบาล เป็นตำราราชประเพณีสำหรับราชสำนัก ตั้งขึ้นเมื่อ
พ.ศ. ๒๐๐๑ ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยพราหมณ์เป็นผู้นำมาสั่งสอน
จึงสนับสนุนลัทธิเทวราช และส่งเสริมฐานะของพระมหากษัตริย์ให้ศักดิ์สิทธิ์น่าเกรงขาม
ยิ่งขึ้น กฎมนเฑียรบาลแบ่งออกมาออกเป็น ๓ แผนก คือ^๒

๑. แผนกพระตำราว่าด้วยแบบแผน เช่น การพระราชพิธีต่าง ๆ เป็นต้น
 ๒. แผนกพระธรรมนูญ ว่าด้วยตำแหน่งหน้าที่ราชการ และราชการต่าง ๆ
 ๓. แผนกพระราชกำหนด ว่าด้วยกฎข้อบังคับและบทลงโทษสำหรับราชสำนัก
- แผนกพระตำรา ว่าด้วยแบบแผนประกอบด้วยตำราพระราชานุกิจ คือ

หมายกำหนดการประจำวันของพระมหากษัตริย์ที่ทรงปฏิบัติพระราชภารกิจ เช่น
ทรงบาตร เสด็จออกทรงวาระราชการ กำหนดเวลาให้ข้าราชการฝ่ายหน้า ฝ่ายใน

ศูนย์วิทยพัทยาการ

^๑รอง ศยามานนท์ และ วิลาสวงศ์ นพรัตน์, "ประวัติศาสตร์สมัยกรุงศรี
อยุธยาแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ ถึงสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ,"
หน้า ๘๑.

^๒สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, แสดงบรรยาย
พงษาวดารสยาม (นายจุลินทร์ ล้ำชา พิมพ์ช่วยในงานฌาปนกิจศพ นางบุญ เรื่องพิเศษ
วัดไตรมิตร วันจันทร์ที่ ๑ ธันวาคม ๒๔๕๐), หน้า ๖๔.

เข้าเฝ้า ทรงพิจารณาพิพากษาอรรถคดี นั้นคือแบ่งได้ ๒ ลักษณะคือ การส่วนบ้านเมือง และส่วนพระองค์ ดังตัวอย่างในกฎมณเฑียรบาลว่า "...๕ นาลิกาเบิกนอกท้าวพญาณา ๑๐๐๐๐ ลงไปถึงนา ๘๐๐ พิกษาการแผ่นดินคักล้านวน สิบนาฬิกาประภาษ ๑๑ นาลิกาเสด็จหอรพระ ๑๒ นาลิกาเสด็จพระที่นั่งในตรัสกิจฝ่ายใน..." แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่า กำหนดเวลาทรงปฏิบัติพระราชภารกิจของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์จะเหมือนกันหมด คำว่าพระราชนุกิจมิใช่ไว้เพียงเพื่อเป็นหลักว่าควรจะต้องทรงทำสิ่งใดบ้างในวันหนึ่ง ๆ เพื่อให้ ราชการทั้งปวงไม่คึกคัก เนื่องจากในสมัยก่อนพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้กุมชะตาบ้านเมืองแต่พระองค์เดียว การเปลี่ยนแปลงกำหนดเวลาในแต่ละรัชกาลเป็นไปตามแต่พระราชอัชฌาศัยจะทรงเห็นสมควร เช่น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องทรงจัดระเบียบพระราชนุกิจใหม่ทั้งสองพระองค์ให้เหมาะสมกับราชการซึ่งเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการติดต่อกับชาติมหาอำนาจตะวันตก ทำให้ทรงมีพระราชภาระงานการต่างประเทศเพิ่มขึ้น เป็นต้น^๒ พระราชนุกิจจึงเป็นเสมือนข้อตกลงระหว่างพระมหากษัตริย์กับข้าราชการว่า การปฏิบัติราชการในวันหนึ่ง ๆ จะดำเนินตามรอยดังนี้ พระราชนุกิจจึงใช้เป็นหลักยึดถือตลอดมา^๓ นอกจากตำราพระราชนุกิจแล้วยังมีตำราพระราชพิธีต่าง ๆ ทั้งประจำปีและพระราชพิธีจร เช่น เดือน ๗ ทูลน้ำล้างพระบาท เดือน ๘ พระราชพิธีตุลาคม เดือน ๑๐

^๑ร. แลงกาค์ (รวบรวม), "กฎมณเฑียรบาล" กฎหมายตราสามดวง เล่ม ๑ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๑๕), หน้า ๑๓๐ - ๑๓๑. ขด ๑๘๖.

^๒สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๘), หน้า ๒๘๘ - ๓๐๖.

^๓เรื่องเดิม, หน้า ๒๘๐ - ๒๘๑.

พระราชพิธีพิทักษ์บทหอคเชือกคามเชือก พระราชพิธีเมื่อประสูติพระราชโอรสธิดา
เป็นต้น^๑

พระธรรมนูญว่าด้วยตำแหน่ง หน้าที่ และราชการต่าง ๆ เช่น ชั้นตำแหน่ง
เครื่องยศของพระมหากษัตริย์ พระราชโอรส ดังที่ว่า

...ฝ่ายพระราชกุมารเกิดถวายพระอัครมเหสี คือ สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ
อันเกิดถวายแม่หยัวเมืองเป็นพระมหากษัตริย์ เกิดถวายลูกหลวง ก็นเมืองเอก
เกิดถวายหลานหลวง ก็นเมืองโท เกิดถวายพระสนม เป็นพระเยาวราช^๒

ดังนั้นชั้นตำแหน่งเครื่องยศของพระมหากษัตริย์ พระสนม และพระกุมาร จึงเป็น
ดังนี้

๑. สมเด็จพระอัครมเหสี ตักศิลาของพระราชกุมาร เป็นสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ
พระพุทธรูป
๒. แม่หยัวเมือง ตักศิลาของพระราชกุมาร เป็นพระมหากษัตริย์
๓. พระอัครชายา ถ้าเป็นลูกหลวง พระราชกุมารจะได้กินเมืองเอก
ถ้าเป็นหลานหลวง พระราชกุมารจะได้กินเมืองโท
๔. พระสนม ตักศิลาของพระราชกุมาร เป็น พระเยาวราช

เครื่องประกอบยศของพระราชกุมารแต่ละชั้นจะแตกต่างกัน คือ^๓

^๑ ร. แดงกาศ (รวบรวม), เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๘ - ๑๔๔ ขอ ๑๔๕ -

๑๘๓.

^๒ เรื่องเดิม, หน้า ๓๐ - ๑ ขอ ๓.

^๓ เรื่องเดิม, หน้า ๓๑ - ๒ ขอ ๔ - ๗.

พระราชกุมาร	อภิกรม (ฉัตร)	พระราชยาน	ที่ประทับหน้าพระที่นั่ง
สมเด็จพระพุทธเจ้า	๓ ชั้น	ทอง	ประทับพระที่นั่งเทวีก
พระมหาอุปราชา	๒ ชั้น	นาก	ประทับบนเตียงทองสูง ๒ ศอก มีเบาะเจียม
พระเจ้าลูกยาเธอ กินเมือง	อภิกรมกลีบบัวขาว	กลีบบัว	ประทับที่นั่งสูง ๑ ศอก มีเจียมชลิบ
พระเยาวราช	อภิกรมกลีบทองกัน กันชิงหุ้มผาแดง	—	ประทับที่นั่งลดต่ำลงมา

กล่าวถึงหน้าที่ของข้าราชการสำนัก เช่น หน้าที่ของสมุหพระกำรจในการถวายความอารักขาและความจงรักภักดี เป็นต้น

พระราชกำหนด กฎข้อบังคับ ตลอดจนบทลงโทษผู้ละเลยบกพร่องต่อหน้าที่และละเมิดพระราชกำหนด พระราชกำหนดนี้เป็นเช่นกฎหมายที่ข้าราชการสำนักจะต้องปฏิบัติ แม้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในความเป็น "เจ้าชีวิต" ก็ยังจะเห็นได้จากบทลงโทษรุนแรงถึงขั้นประหารชีวิต ทั้งเฉพาะผู้กระทำผิดและประหารชีวิต "ทั้งโคตร" ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาเสถียรภาพ ความมั่นคงของราชบัลลังก์ และความปลอดภัยของพระมหากษัตริย์เป็นสำคัญ เช่น มาตราที่ ๗๗ ระบุโทษถึงตาย ถ้าเจ้าเมืองหนึ่งไปหาเจ้าเมืองอีกเมืองหนึ่ง มาตราที่ ๘๑ ระบุโทษของผู้ที่ไม่เข้าพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเทากบฏ มาตราที่ ๑๗๔ - ๑๗๖ กำหนดวิธีลงโทษพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการสำนักฝ่ายในเป็นพิเศษ เนื่องจากมีไภ้เป็นสามัญชน วิธีลงโทษจึงต้องแตกต่างกัน เช่น การประหารชีวิตพระบรมวงศานุวงศ์ให้ใช้วิธีหูก้วยท่อนจันทร์ และก่อนประหารผู้ประหารต้องกราบผู้จะถูกประหารก่อน ๓ ครั้ง เป็นต้น บทลงโทษในพระราชกำหนดกฏมนเฑียรบาลมีบทความความประพฤติด่าง ๆ ของข้าราชการสำนัก

ฝ่ายใน โดยเฉพาะในค่านูสาวหลายมาตรา เนื่องจากในสมัยโบราณ พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์มักจะมี "ฝ่ายใน" องค์กรมาก ๆ จึงจำเป็นต้องควบคุมให้ทั่วถึง เช่น ถ้าเป็นชู้กับพระสนมมีโทษถึงตายอย่างทรมาณ กล่าวคือ "อนึ่ง ผู้ใดทำชู้กัวยชแม่พระสนมให้มาผู้นั้นเสีย ๓ วันจึงให้ตาย ส่วนหญิงนั้นให้ฆ่าเสียด้วย" หรือ "... ข้าเฝ้าทั้งปวงไซ้หนังสือกาพย์โคลงเข่าวัง สือชักคบล้านางกำนัลสาวไซ้ฝ่ายใน โทษถึงตาย "

๑๕๑. ข้าฝ่ายในคบผู้ชายหนูนอกไซ้หนังสือกาพย์โคลงไปมาโทษถึงตาย^๒ และกัวยบหลงโทษที่รุนแรงถึงขั้นประหารชีวิตในความผิดเกี่ยวแก่พระมเหสีพระสนมกำนัลใน แม้เวลาจะไต่ถามมานานจนถึงรัชกาลที่ ๕ ก็ยังไซ้อยู่ จึงเป็นผลให้สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สิ้นพระชนม์ขณะมีพระชนมายุเพียง ๒๑ พรรษา ในอุบัติเหตุเรือพระประเทียบล่มพร้อมพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพชรรัตน์ ที่ตำบลบางพูด อ.ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี เมื่อวันที่ ๓๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๓ เนื่องจากไม่มีผู้ใดกล้าลงไปช่วยคนที่กัวยเกรงโทษประหารชีวิตตามกฎหมายที่เียบรบาลที่ว่า

...๑๑๑. ถ้าเรือประเทียบล่ม ให้ชาวเรือว่ายน่านนี้ ถ้าอยู่กับเรือโทษถึงตาย^๓ และกำหนดขอปฏิบัติเมื่อเกิดอุบัติเหตุทางเรือไว้ว่า

ถ้าเรือประเทียบล่มก็ดี ประเทียบตกน้ำก็ดี แลว่ายน่านอยู่บนค้ำตาย ในภูค้ำ และชาวเรือยื่นเสราแลชักหมากพร้าวให้เกาะตามแต่จะเกาะได้ ถ้ามีใครอยายัก

^๑ เรื่องเคิม, หน้า ๑๑๘ ขอ ๑๒๐.

^๒ เรื่องเคิม, หน้า ๑๒๓ ขอ ๑๓๒.

^๓ เรื่องเคิม, หน้า ๘๐ ขอ ๒๔.

ถ้ายึดขึ้นในหีบหรือโทษถึงศุบาย ถ้ายึดหมากพร้าวในหีบหรือครางวันเงินสิบตำลึงชั้นทอง
หนึ่ง ถาเรือประเทียบล่มมีผู้อื่นเห็น แลชักหมากพร้าวเอาขึ้นในหีบหรือโทษทวีคูณ
ตายทั้งโคตร

อนึ่ง เรือประเทียบล่มแลชักหมากพร้าวเข้าไปริมฝั่ง โทษพันคอริบเรือ^๑

จะเห็นได้ว่า พระราชกำหนดดังกล่าวส่งเสริมให้ผู้อยู่ในเหตุการณ์ที่สามารถ
จะช่วยแก้ไขสถานการณ์ได้วางเฉยมากกว่าจะหาวิธีช่วยเหลือ เพราะหากยื่นมือช่วย
แล้วไม่สำเร็จก็อาจกลับเป็นผลร้ายทั้งแก่ตัวเองและครอบครัว ฐึ้นนี้ ๑ เฉย ๆ จะปลอดภัย
กว่า คั้งนั้นอุปนิสัยที่คนเราสนใจยิ่งครั้งนี้จึงเป็นเรื่องแสดงให้เห็นข้อบกพร่อง ไม่
เหมาะสมของกฎหมายที่ควรจะต้องมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างยิ่ง แต่เป็นที่น่า
เสียดายที่ไม่ปรากฏหลักฐานการแก้ไขกฎหมายที่บรรดาในข้อดังกล่าวแต่ประการใด ทั้ง ๆ ที่
มีบางท่านแล้วว่าภายหลังเหตุการณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้
กฎหมายที่บรรดาในเรื่องดังกล่าว^๒

ฐานันดรศักดิ์^๓

ชั้นของ "เจ้า" นอกจากพระเจ้าแผ่นดินมี ๓ ชั้น คือ

๑. เจ้าฟ้า พระราชโอรสธิดาพระเจ้าแผ่นดิน
๒. พระองค์เจ้า พระราชโอรสธิดาหรือพระเจ้าหลานเธอของพระเจ้า

แผ่นดิน

^๑เรื่องเดิม, หน้าเดิม. ข้อ ๒๕.

^๒รัฐชาติ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระนางเจ้าเรือลม (พระนคร : โรงพิมพ์
เทพไพศาล, ๒๕๐๓), หน้า ๑๕๑.

^๓หจข., บ.๑.๑ ข/๑ พระราชบัญญัติธรรมเนียมมรดกในกรุงสยาม
และประกาศว่าด้วยธรรมเนียมมรดกสงฆ์.

๓. หม่อมเจ้า พระโอรส ธิดาของเจ้าฟ้า หรือ พระองค์เจ้า
นอกจากนี้แล้วถือว่าเป็นสามัญชน การผูกไมตรีราชศัพท์

พระราชโอรสพระเจ้าแผ่นดิน ตามกฎหมายไทยบาลแบ่งเป็น ๔ ชั้น คือ

๑. สมเด็จพระอนุชาธิราช เป็นพระราชโอรสที่เกิดจากพระอัครมเหสี
๒. ลูกหลวงเอก เป็นพระราชโอรสที่เกิดแต่พระมารดาเป็นพระราช
ธิดาของพระเจ้าแผ่นดิน เรียกลูกหลวงเอกเพราะมียศไกรกินเมืองเอก เช่น พินิจโลก
สุโขทัย นครราชสีมา เป็นต้น บางทีเรียกว่า ลูกเชอกินเมืองเอก
๓. ลูกหลวงโท ยศต่ำลงมาอีกชั้นหนึ่งถัดจากสมเด็จพระอนุชาธิราช
และลูกหลวงเอก เป็นพระราชโอรสที่เกิดแต่พระมารดาเป็นพระเจ้าหลานเธอ คือ
เป็นหลานหลวง มียศไกรกินเมืองโท เช่น สวรรคโลก สุพรรณบุรี เป็นต้น
๔. พระเยาวราช เป็นพระราชโอรสที่เกิดจากพระสนม ที่เรียกว่า
พระเยาวราช คือ เจ้ายูน้อยเพราะไม่ไกรกินเมือง

พระราชโอรส ๓ ชั้นแรกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ - ปัจจุบัน เทียบได้กับชั้น
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ส่วนพระเยาวราชเทียบได้กับพระราชโอรสชั้นพระองค์เจ้า การทำความ
เคารพและการจัดลำดับเข้าเฝ้าจะถือยศเป็นเกณฑ์ มีได้ถืออายุ

ตำแหน่งสมเด็จพระอนุชาธิราชภายหลังต่อมามิไกรทรงสถาปนาผู้ใด จึงค่อย ๆ
หายไป คงแต่ชั้นเจ้าฟ้าซึ่งใช้เรียกรวมพระราชโอรส ๓ ชั้นแรก คือ สมเด็จพระอนุชา-
ธิราช ลูกหลวงเอก และลูกหลวงโท

การทรงกรมของเจ้านาย

การทรงกรมของเจ้านาย หรือการเฉลิมพระยศ คือ การเลื่อนพระยศตาม
แต่จะไกรทรงทำความดีความชอบมากน้อยแก่ราชการ การเฉลิมพระยศเจ้านายนอกจาก

จะเป็นบำเหน็จความชอบซึ่งจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เลื่อนภายในรัชกาลหนึ่ง ๆ
แล้ว มักจะทรงเลื่อนพระยศเจ้านายทุกครั้งทีผลัดแผ่นดินใหม่ ชั้นพระยศเจ้านายมี
๗ ชั้นตามลำดับดังนี้คือ

๑. ชั้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)
๒. ชั้นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง)
๓. ชั้นกรมสมเด็จพระ
๔. ชั้นกรมพระ
๕. ชั้นกรมหลวง
๖. ชั้นกรมขุน และ
๗. ชั้นกรมหมื่น

การทรงกรมเจ้านายชั้นเจ้าฟ้าขึ้น ชั้นต่ำที่สุดจะทรงกรมตั้งแต่มุขขึ้นขึ้นไป
และมีศักดิ์นาแปลกกว่าเจ้านายตามธรรมเนียมหลายเท่า คือ

สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า ทรงศักดิ์นา	๒๐,๐๐๐ ไร่
ถ้าเป็นต่างกรม คือ ไต่ทรงกรมจะทรงศักดิ์นา	๕๐,๐๐๐ ไร่
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้า ทรงศักดิ์นา	๑๕,๐๐๐ ไร่
ถ้าเป็นต่างกรม คือ ทรงกรมจะทรงศักดิ์นา	๔๐,๐๐๐ ไร่
เจ้าหญิง ๒ ชั้นนี้ ถ้าดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช จะทรงศักดิ์นาถึง	๑๐๐,๐๐๐ ไร่
พระองค์เจ้า ถ้าเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ ทรงศักดิ์นา	๗,๐๐๐ ไร่
พระองค์เจ้า ถ้าเป็นพระเจ้าลูกเธอ ทรงศักดิ์นา	๖,๐๐๐ ไร่
สมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้า ทรงศักดิ์นา	๖,๐๐๐ ไร่
ถ้าเป็นเจ้าต่างกรม (ทั้ง ๓ ชั้น) ทรงกรมจะทรง-	
ศักดิ์นา	๑๕,๐๐๐ ไร่
พระเจ้าหลานเธอ จะทรงศักดิ์นาเท่าเจ้านาย	
วังหน้า คือ	๔,๐๐๐ ไร่
พระเจ้าหลานเธอที่ทรงกรมจะทรงศักดิ์นาเพิ่มเป็น	๑๑,๐๐๐ ไร่

อนึ่ง มีคำเรียกกล่าวอย่างไม่เป็นทางการสำหรับเจ้านายชั้น เจ้าฟ้า คือ "ทูลกระหม่อม" ที่ในปัจจุบันเรียกสั้น ๆ ว่า "ทูลหม่อม" เช่น ทูลกระหม่อมสิรินธรฯ ทูลกระหม่อมจุฬาภรณ์ฯ เป็นต้น ยกเว้น เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ พระราชธิดาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากพระนางเจ้าสุวัทนา พระวรราชเทวี มิได้มีเชื้อพระวงศ์มาแต่กำเนิด คำเรียกนี้เป็นแต่คำเรียก มิได้เป็นยศ ในตำแหน่งแต่อย่างใด

เจ้านายที่อยู่ในเกณฑ์จะรับสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าได้นั้นมี ๗ พวก คือ

๑. พี่และน้องร่วมพระชนกชนนี และพระราชโอรสธิดาเมื่อแรกสถาปนาพระราชวงศ์

๒. พระราชโอรสที่เกิดแต่ลูกหลวง เป็นเจ้าฟ้าตรง

๓. พระราชโอรสที่เกิดแต่หลานหลวง เป็นเจ้าฟ้า

๔. พระราชโอรสที่เกิดแต่ลูกเจ้าประเทศราช เป็นเจ้าฟ้าได้

๕. พระเจ้าหลานเธอที่พระมารดาเป็นเจ้าฟ้า เป็นเจ้าฟ้าได้

๖. พระเจ้าหลานเธอที่เป็นพระโอรสกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

(วังหน้า) เป็นเจ้าฟ้าโดยทรงสถาปนา

๗. พระราชโอรสที่มารดาเป็นธิดาเสนาบดีที่ทำความดีความชอบมากเมื่อแรกสถาปนาพระราชวงศ์ อาจรับสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าได้ด้วย

อนึ่ง เจ้านายชั้นหม่อมเจ้า ถ้าได้ทรงประกอบคุณงามความดีก็อาจทรงเลื่อนพระยศเป็นพระองค์เจ้าได้ แต่ทั้งนี้ไม่มีผลถึงพระโอรสธิดาของหม่อมเจ้าด้วย พระโอรสธิดา จะคงเป็นหม่อมราชวงศ์ มิได้เป็นหม่อมเจ้า โอรส ธิดาของหม่อมราชวงศ์จะเป็นหม่อมหลวง และเป็นสามัญชน ไซ้คำนำหน้านามว่า นาย นาง นางสาว เด็กชาย และ เด็กหญิง ในชั้นบุตรหลานต่อมา

การสืบราชสันตติวงศ์

เป็นที่น่าสังเกตว่า กฎมนเทียรบาล ถึงแม้จะเป็นตำราว่าด้วยระเบียบแบบแผนพระราชประเพณี และพระราชกำหนดในพระราชสำนักก็ตาม แต่มิได้ระบุมีสิทธิก่อนหลังในราชบัลลังก์ เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคตแต่อย่างใด หลักเกณฑ์การสืบราชสันตติวงศ์จึงไม่แน่นอนว่าจะเป็นผู้ใด ยิ่งในสมัยกรุงสุโขทัยด้วยแล้วยังไม่ปรากฏหลักฐาน

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีคำเรียกตำแหน่งที่อยู่ในข่ายเป็นรัชทายาท คือ พระมหาอุปราช และกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ทั้งสองตำแหน่งนี้ พระมหากษัตริย์มักทรงแต่งตั้งจากพระราชโอรสหรือพระอนุชา ถึงกระนั้นก็ตาม ผู้ดำรงตำแหน่งดังกล่าวก็มีใค้หมายความว่าจะใครครองราชบัลลังก์ต่อไปอย่างแน่นอน เนื่องจากพระมหากษัตริย์ยังทรงพระราชอำนาจในอันจะมอบเวนราชสมบัติแก่ผู้อื่นได้ตามแต่พระทัย จึงมักเป็นชนวนให้เกิดสงครามแย่งชิงราชสมบัติในประวัติศาสตร์ไทยเสมอ ๆ เช่น เมื่อพระเจ้าอู่หัวท้ายสระจะสวรรคต ไ้ทรงมอบราชสมบัติแก่พระราชโอรส คือ เจ้าฟ้าอภัยทศ ทั้ง ๆ ที่เจ้าฟ้าพรสมเด็จพระอนุชาธิราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคลดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราช ทำให้พระมหาอุปราชไม่พอพระทัย จึงเกิดสงครามกลางเมืองขึ้น^๑

ตำแหน่งพระมหาอุปราชในกฎมนเทียรบาลมิได้ระบุว่า เป็นรัชทายาท เช่นเดียวกับตำแหน่งสมเด็จพระนอพุทธเจ้า เพิ่งจะถือว่าพระมหาอุปราชเป็นรัชทายาทในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเท่านั้นมา จากการที่ทรงตั้งเจ้าฟ้าสุทัศน์ พระราชโอรสองค์ใหญ่เป็นรัชทายาท แต่ทรงตั้งก็เป็นพระมหาอุปราช^๒

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕, เชียงอรรด, หน้า ๘๔ - ๘๕.

^๒ เรื่องเคิม, หน้า ๒๑๔ - ๒๑๕.

ส่วนคำเรียก "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า)" เพิ่งมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงสันนิษฐานว่าเริ่มใช้กับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเป็น สมเด็จพระพุทธเจ้าที่รัชทายาท เนื่องจากวังจันทน์เกษมซึ่งเป็นที่ประทับของพระองค์ อยู่คานหนาพระราชวังหลวง^๑ ภายหลังต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ทรงเปลี่ยนนามวังจันทน์เกษมเป็น "พระราชวังบวรสถานมงคล" ภายหลังทรงใช้เป็นที่ประทับแทนวังหลวง จึง "เป็นพระราชวังและเป็นมงคลสถานที่ไ้เสวยราชย์"^๒ และในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พระมหาอุปราชมักเสด็จไปประทับ ณ พระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ดังเช่นขุนหลวงสรศักดิ์พระมหาอุปราชในแผ่นดินพระเพทราชา เป็นต้น

ประเพณีการตั้ง กรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) ไซ้ต่อมาจนสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ผู้ดำรงตำแหน่งนี้ยังเป็นพระอนุชาบ้าง พระราชโอรสบ้าง เช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา ตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) เป็นตำแหน่งสำคัญทางการเมือง เพราะเป็นผู้คุมกำลังทัพหน้าและบางครั้งก็คุมทัพหลวงในเวลาสงคราม จึงมีผู้คน นายไพร่ขึ้นเป็นจำนวนมาก ทำให้พระมหากษัตริย์ต้องหมั่นคอยสังเกตรแวงระวังความเคลื่อนไหวตลอดเวลา ความหวาดระแวงเป็นสื่อ นำความบาดหมางระหว่างฝ่ายวังหลวงกับฝ่ายวังหน้า บางครั้งรุนแรงถึงขั้นเกือบใช้กำลังกัน* เช่น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กับสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาท เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘^๓ และกรณีพิพาทระหว่างพระบาทสมเด็จพระจุลจอม

^๑ เรื่องเดิม, หน้า ๒๑๕.

^๒ เรื่องเดิม, หน้า ๒๑๘.

^๓ เรื่องเดิม, หน้า ๒๒๒. และ หจช., เอกสาร ร.๕ รล.๓/๗

"พระบรมราชาบาทพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศฯ วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๒.

*ดูรายละเอียดใน ประภัสสร บุญประเสริฐ, "ขอบเขตพระราชอำนาจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในสมัยรัตนโกสินทร์," วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๑๗.

เกล้าเจ้าอยู่หัว กับกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ที่เรียกว่าวิกฤตการณ์วังหลวง -
วังหน้า พ.ศ. ๒๔๑๗ ซึ่งดูกลาามรุนแรงจนต่างชาติเข้าแทรกแซง

อนึ่ง ประเพณีการตั้งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลนั้น พระมหากษัตริย์ทรง
เป็นผู้เลือกเองตามแต่พระราชอัชฌาศัยที่เห็นสมควร แต่เจ้าพระยาศรีสุรียวงค์
(ช่วง บุนนาค) ที่สมุหพระกลาโหมใช้อิทธิพลทางการเมืองของตน บีบให้ที่ประชุม
พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่เห็นชอบในการยกกรมหมื่นบวรวิไชยชาญ
พระราชโอรสองค์ใหญ่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นดำรงตำแหน่ง กรมพระราช
วังบวรสถานมงคล ในโอกาสเดียวกันที่ลงมติเห็นพร้อมกันด้วย จึง สมเด็จพระเจ้าลูกยา-
เธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยชนาถฯ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบต่อจาก
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จสวรรคตใน พ.ศ. ๒๔๑๑ ทั้ง ๆ ที่
กรมขุนวรจักรธรานุภาพทรงคัดค้านว่า "มีโชกิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช"^๑

เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทิวงคต ในวันที่ ๒๔ สิงหาคม
พ.ศ. ๒๔๒๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงมีพระบรมราชโองการยุบ
เลิกตำแหน่งพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันที่ ๔ กันยายน
พ.ศ. ๒๔๒๒^๒ และในปีต่อมาเนื่องในโอกาสที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ พระราช
โอรสองค์ใหญ่มีพระชนมายุ ๕ พรรษา พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งพระราชพิธี
ลงทรงสนามรับพระปรมาภิไธยตามแบบโบราณราชประเพณี และสถาปนาพระราชอิสริยยศ
ขึ้นเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร (เทียบตำแหน่ง Crown Prince)

^๑ สมเด็จพระยาตราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๕, หน้า ๒๕.

^๒ ธีรรัฐ สุธงษิสังกราม, สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์
(พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๑๖), หน้า ๗๔ - ๗๗.

ตามตำแหน่งยศสมเด็จพระหน่อพุทธเจ้าในกฎมนเทียรบาล ให้ทรงศักดินา ๑๐๐,๐๐๐
 เสมอสมเด็จพระเจ้าลูกเธอที่ไค้เฉลิมพระราชมณเฑียรเป็นพระมหาอุปราชฝ่ายหน้า
 ในวันที่ ๑๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๕^๑ จึงเป็นการขจัดปัญหาที่ยากในการสืบราช
 สันตติวงศ์ ซึ่งเรื้อรังมาแต่โบราณ และเป็นการนำหลักการสืบราชสันตติวงศ์ของยุโรป
 มาใช้ นั่นคือ การสืบสายสันตติวงศ์จากพ่อไปหาลูกเพียงสายเดียว ตำแหน่งสมเด็จพระ
 พระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารทรงสถาปนาจากพระราชโอรสองค์ใหญ่ที่
 ประสูติจากพระมเหสี เมื่อสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศทิวังคต
 ในวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาสมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งขณะนั้นทรงศึกษาอยู่ ณ ประเทศอังกฤษให้
 ดำรงตำแหน่งแทน เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๗^๒ แทน

การสถาปนาตำแหน่ง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร จึง
 เป็นการจัดระเบียบการสืบราชสันตติวงศ์อย่างเป็นทางการครั้งแรก

อันที่จริงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีแนวพระราชดำริ
 จัดระเบียบการสืบราชสันตติวงศ์ "จากพ่อไปหาลูก" ตามสายพระราชโอรสองค์แรก
 ซึ่งจะทรงเป็นสยามมกุฎราชกุมาร มาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ (ร.ศ. ๕๓) อันเป็นปีที่เกิด
 กรณีพิพาทวังหลวง - วังหน้า มาแล้ว ดังปรากฏการจัดลำดับผู้มีสิทธิในราชบัลลังก์ก่อน
 หลัง พร้อมแผนภูมิเส้นสืบสันตติวงศ์สมัยศรีอยุธยา^๓ หากแต่มิได้ทรงประกาศใช้เป็นทางการ

^๑ เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๘ - ๑๑๓.

^๒ หจข., เอกสาร ร.๕ ว.๒๒/๒ "เรื่องสถาปนามกุฎราชกุมารใหม่"
 ร่างพระราชโอรสเลขพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ.

^๓ หจข., เอกสาร ร.๕ อ.๒/๘ "ร่างพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณี
 กรุงสยาม" [ร.ศ. ๕๓].

ปัญหาการสืบราชสันตติวงศ์สิ้นสุดเกิดขึ้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตรากฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ ระเบียบผู้มีสิทธิในราชบัลลังก์ ตลอดจนคุณสมบัติของผู้ที่จะเสด็จขึ้นครองราชย์ไว้อย่างชัดเจน กฎมณเฑียรบาลฉบับนี้ยังยึดถือใช้ต่อมาจนปัจจุบัน ยกเว้นในข้อที่กำหนดมิให้ราชনারีมีสิทธิในราชบัลลังก์ ดังใดตราเป็นส่วนหนึ่งในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย, พระพุทธศักราช ๒๕๑๗ หมวดพระมหากษัตริย์ มาตราที่ ๒๕ ว่า

มาตรา ๒๕ การสืบราชสมบัติให้เป็นไปโดยนัยแห่งกฎมณเฑียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ และประกอบด้วยความเห็นชอบของรัฐสภา หากไม่มีพระราชโอรส รัฐสภาอาจให้ความเห็นชอบในการให้พระราชธิดาสืบราชสันตติวงศ์ได้...

แต่ในกรณีที่เสียตยที่รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้ยกเลิกไป

ครั้นในวันที่ ๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๒๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไคทรงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าสถาปนาพระราชธิดาสรียศ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินทรเทพรัตนสุภา ขึ้นเป็น "สมเด็จพระเทพรัตนราชสุภา เจ้าฟ้ามหาจักรีสิรินธร รัฐสีมาคุณากรปิยชาติ สยามบรมราชกุมารี" มีพระอิสริยยศกึ่งเทียบเท่าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ควบทรงพระเจริญวัยและเพียบพร้อมด้วยพระเกียรติคุณ จึง

...สมควรได้รับพระราชนิพนธ์สถาปนาพระราชธิดาสรียศ และพระอิสริยยศกึ่งให้สูงขึ้น ทรงรับพระราชัญญาและสัตตปฎลเศวตฉัตร* เพื่อเป็นพระเกียรติประวัติสืบไป

*บรรเจิด อินทุจันทร์ยง, รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (พระนคร : แพรพิตยา ๒๕๑๕), หน้า ๔๒๐.

* ตามโบราณราชประเพณีไทย พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ที่ยังมีไคทรงรับราชภิเษก ทรงทรงลดเครื่องยศบางอย่าง โดยเฉพาะจะทรงใช้สัตตปฎลเศวตฉัตรหรือฉัตร ๗ ชั้น เท่านั้นไม่ทรงใช้พนพฎลเศวตฉัตร (๕ ชั้น) ดังนั้นสัตตปฎลเศวตฉัตรจึงเป็นเครื่องยศแสดงสิทธิในราชบัลลังก์อย่างหนึ่ง.

ตามโบราณชคตียราชประเพณี...

นอกจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จะไ้ตราพระราชบัญญัติกฏมนเทียบรบาวาควยการใ้บราชสันกติงกั้แล้ว ยังไ้ตราตรากฏมนเทียบรบาวาใ้บั้งคั้บเพิ่มเติมอื่กหลายฉบับ คื้

๑. กฏมนเทียบรบาวาควยครอบคร้วแห่งขาราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗
๒. กฏมนเทียบรบาวาควยการคายและการสมาคมแห่งขาราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗
๓. กฏมนเทียบรบาวาเพิ่มเติมวาควยหญิงแพศยา พระพุทธศักราช ๒๔๕๘
๔. กฏมนเทียบรบาวาควย (ครอบคร้ว) ขาราชการในพระราชสำนักเพิ่มเติม พระพุทธศักราช ๒๔๕๘
๕. กฏมนเทียบรบาวาควยครอบคร้วแห่งขาราชการในพระราชสำนักเพิ่มเติม (ครั้งที่ ๓) พระพุทธศักราช ๒๔๖๐
๖. กฏมนเทียบรบาวาควยการเสกสมรสแห่งเจ้านายในพระราชวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๑
๗. ประกาศเพิ่มเติมกฏมนเทียบรบาวาควยครอบคร้วแห่งขาราชการในพระราชสำนัก พระพุทธศักราช ๒๔๕๗ ลงวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๒

^๑"ประกาศสถาปนา," ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เลม ๕๔ ตอนที่ ๑๓๑, วันที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๒๐, หน้า ๑ - ๖.

^๒สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เลม ๑ ก - กลากเหล็ก (พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน ๒๔๕๖ - ๕๕), หน้า ๔๖.

และในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตรากฎมนเฑียรบาลว่าด้วยการสมรสพระราชวงศ์ แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๗๕ นอกจากนี้ยังมีกฎหมายส่วนพระองค์และระเบียบข้อบังคับในพระราชสำนักบางฉบับตราขึ้นเป็นพระราชบัญญัติและพระราชกฤษฎีกา เช่น กฎหมายธรรมดา เช่น พระราชบัญญัติกองหนุนข้าราชการในพระราชสำนัก พระราชบัญญัติจัดระเบียบทรัพย์สินฝ่ายพระมหากษัตริย์ พระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการที่โรสุวานในพระราชสำนัก และพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการไว้ทุกข์ในพระราชสำนัก เป็นต้น^๑

เนื่องจากขอบเขตอำนาจของกฎมนเฑียรบาลครอบคลุมเฉพาะแต่ภายในพระราชสำนักเท่านั้น อยู่ภายใต้กฎนี้จึงมีแต่เฉพาะข้าราชการสำนัก ซึ่งเมื่อกระทำความผิดก็ต้องขึ้นศาลกระทรวงวัง คือศาลกรมวัง หรือศาลรับสั่งกระทรวงวัง* และเมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตั้งกรมพระนิติศาสตร์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๗^๒ สำหรับพิจารณาคดีที่เกี่ยวกับข้าราชการสำนักโดยเฉพาะก็โปรดฯ ให้ใช้วิธีพิจารณาเช่นในศาลยุติธรรมเท่าที่ไม่ขัดกับประเพณีวัง แต่ให้นำคำปรึกษาของศาลขึ้นกราบบังคมทูลเกล้าฯ ถวายขอพระบรมราชวินิจฉัยเสียก่อน กฎมนเฑียรบาลจึงมิได้เป็นอุปสรรคต่อกระบวนการยุติธรรมแต่อย่างใด เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข ภายใต้รัฐธรรมนูญใน พ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทุกฉบับ นับแต่ฉบับแรก พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ก็ยอมรับ

^๑ เรื่องเดิม, หน้า ๔๓.

^๒ หจข., เอกสารรัชกาลที่ ๖ ว.๔/๑ "เรื่องตั้งกรมพระนิติศาสตร์ และตั้งและย้ายตำแหน่งในกรมพระนิติศาสตร์".

* ศาลกรมวัง ทำหน้าที่พิจารณาคดีที่จำเลยเป็น "สมเ็น" เพื่อความสะดวกแก่จำเลยซึ่งต้องห้ามไม่ให้ออกจากวัง.

กฎมนเทียรบาลว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ พระพุทธศักราช ๒๔๖๗ เป็นหลักในการปกครองประเทศ จนปัจจุบัน แมวากฎมนเทียรบาลส่วนใหญ่จะหมดความสำคัญไปแล้วก็ตาม

ประเพณีวังบางประการ

ภายในพระบรมมหาราชวังมีระเบียบข้อปฏิบัติเป็นธรรมเนียมโดยเฉพาะ นอกเหนือจากกฎมนเทียรบาล เรียกรวม ๆ ว่า "ประเพณีวัง"

ประเพณีเกิด - ตาย

เนื่องจากพระบรมมหาราชวังเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ จึงถือว่าผู้ที่สมควรจะเกิดในพระบรมมหาราชวังมีได้แต่พระราชโอรสธิดาเท่านั้น^๑ นอกจากนี้แล้ว ห้าม เช่นเดียวกับการตาย คือ นอกจากพระมหากษัตริย์ พระมเหสี สนมนางใน พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในแล้ว สามัญชนจะตายในพระบรมมหาราชวังไม่ได้ โลหิตของสามัญชนจะตกภายในพระบรมมหาราชวังไม่ได้ ดังนั้นถ้าสามัญชนนอกจากบุคคลดังกล่าวข้างต้น เกิดเจ็บป่วยอาการหนัก ก็มักจะต้องทำการเคลื่อนย้ายคนเจ็บออกไปรักษานอกพระบรมมหาราชวังเสียก่อน ดังเช่นใน ร.ศ. ๑๐๓ มีคำสั่งให้นายกิจการวิไชยญแจประตูลศรีสุคตาวงศ์ นำหลวงแม่จ่า ซึ่งป่วยเป็นลมมากไปรักษาที่บ้านพระยาพิไชยสงคราม^๒ เพราะมีฉะนั้นหากปล่อยให้สามัญชนคลอเคล้า วิวาทกันถึงเลือดเนื้อหรือตายไม่ว่าจะโดย

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชำระพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ หน้า ๒๕ - ๒๖

^๒ หจข., เอกสาร ร. ๕ ว.๓/๑ รายงานกระทรวงวังตรวจหน้าที่ข้าราชการประจำของในเวลาเสด็จไม่อยู่.

ทราบล่วงหน้า หรือโดยเหตุสุควิถีกระทันหันก็ตาม จะต้องทำพิธี "กลบบัตรสุ่มเพลิง"
 ณ ที่เกิดเหตุ^๑ ในภุมนเทียรบาลไถ่กล่าวถึงกรณีโลหิตของสามัญชนตกในพระบรม
 มหาราชวัง และพิธีขจัดความอัปมงคลออกไปว่า

อนึ่ง วิวาทตบตีพันแทงกันให้โลหิตตกในพระราชวังก็ดี แลหญิงสาวใช้ทาสไท
 ผู้ใด ๑ คน ถูกในพระราชวังก็ดี ทานใหม่ปลีวังทาน ให้ตั้งโรงพิธี
 ๔ ประ^๑ ๒ ไบศรี ๔ สำหรับ บัด ๕ ชั้น ๔ อัน ไก่ประตุละคู่ ไหว่ง คาย
 รอบูพระราชวัง นิมนพระสงฆ์สามเณรพระพุทธรูปมนต์ ๓ ล้าน ให้หาชื้อพอพราหมณ์
 ซึ่งรูปพิธีกรรมมากระทำบวงสรวงตามทำเนียม ให้มีระบาราเทญพิพาทของ
 กลองดุริยดนตรีประโคมทั้ง ๔ ประตุ ครั้นเสร็จการพิธีจึงให้เอาไก่นั้นไป
 ปลอยเลียนนอกเมือง ให้มันพาสะเคี้ยกัญไรโดยอุบัตว ไปให้พนพระนครทาน^๒

พิธีกลบบัตรสุ่มเพลิงเป็นพิธีอัญเชิญวิญญาณหรือสิ่งอัปมงคลออกไป จึงเป็นเหตุให้ห้าม
 หญิงมีครรภ์เข้าพระบรมมหาราชวัง^๓ พิธีกลบบัตรสุ่มเพลิงยังคงปฏิบัติต่อมาจนปัจจุบัน

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ม.ร.ว.เทวาธิราช ป.มาลากุล, "ประเพณีวัง" วัฒนธรรมไทย (ปีที่ ๙
 เมษายน ๒๕๑๐), หน้า ๓.

^๒ร. แลงกาค์, เรื่องเกิม, หน้า ๑๒๕ - ๑๒๖.

^๓ม.ร.ว.เทวาธิราช ป.มาลากุล, เรื่องเกิม, หน้าเกิม.

ประเพณีการใช้ประตูประบรมมหาราชวังในโอกาสต่าง ๆ กัน

ประตูต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังมี ๒ ชั้น^๑ คือ ประตูชั้นนอก และ ประตูชั้นใน ควดยเหตุนี้จึงมีธรรมเนียมบางประการเกี่ยวเนื่องกับการใช้ประตูในกิจบางประการ ดังนี้

^๑ประตูประบรมมหาราชวังชั้นนอกมี ๑๓ ประตู ดังนี้

๑. รัตนพิศาล
๒. พิมานเทเวศร์
๓. วิเศษชัยศรี
๔. มณีนพรัตน์ (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ประตูนวนวัดพระแก้วออกไปสนามหลวง)
๕. สวัสดิ์โสภณ (เรียกสามัญว่าประตูทอง เพราะมีคนชอบนำทองคำเปลวไปปิดบูชาพระแก้วมรกต)
๖. เทวาพิทักษ์
๗. ศักดิ์ไชยสิทธิ์
๘. วิจิตรบรรจง
๙. อนนคารักษ์ (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ประตูชั้นนอก)
๑๐. พิทักษ์บวร (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ประตูทลายสนม เพราะมีสี่แควงอยู่ริมตลาดชื่อทลายสนม)
๑๑. สุนทรพิศา
๑๒. เทวagirมย์ (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ประตูท่าขุนนางหน้าโรงงาน)
๑๓. อุดมสุคารักษ์

ประตูประบรมมหาราชวังชั้นในมี ๒๑ ประตูดังนี้

๑. สุวรรณบริบาล
๒. พิมานไชยศรี
๓. เทวราชคำรงค์ (รื้อไปแล้ว)
๔. ทักษิณสิงหารุ
๕. อุดรสิงห์รักษ์
๖. พิศาลทักษิณ (เรียกสามัญว่า ประตูนวนวัดโพธิ์ สำหรับฝ่ายในออกไปวัดพระเชตุพน)
๗. กัลยาวดี (เรียกสามัญว่า ประตูผี สำหรับห้ามศพข้างในออกข้างนอก)
๘. ศรีสุควางษ (เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ประตูศรีสำราญฯ คือ สวม หรือ เว็จเกา แต่ในรัชกาลที่ ๑ ถึงปลายรัชกาลที่ ๒ รื้อศรีสำราญเว็จบก แล้วทำอุโมงค์ลงน้ำแทน)
๙. อนนงลีลา (คือประตูคินเกา)
๑๐. ยাত্রากษัตริย์ (เป็นประตูที่ฝ่ายในใช่ออกข้างนอก)

การอัญเชิญพระบรมศพพระมหากษัตริย์และพระมเหสีให้ใช้ประตุนามราชกิจแห่งไปประดิษฐานบนพระมหาปราสาท พระศพพระบรมวงศานุวงศ์ ถ้าจะประดิษฐานนอกพระบรมมหาราชวังให้เชิญพระศพออกทางประตูวิจิตรบรรจง. หากจะประดิษฐานภายในพระบรมมหาราชวังให้เชิญพระศพออกทางประตูพรหมศรีสวัสดิ์ ศพอื่นให้ออกทางประตูนงคราญ^๑ (เรียกสามัญว่าประตูผี)

เกี่ยวกับประตู ชาววังถือเป็นธรรมเนียมอย่างเคร่งครัดว่า ห้ามเหยียบธรณีประตูวังโดยเด็ดขาด เมื่อนานประตูเข้าออกให้ใช้วิธีก้าวให้พ้น ผู้ใดเผลอเผลอเหยียบเข้าจะถูกพนักงานหรือโขนที่เฝ้าประตู หรือบังคับให้กราบธรณีประตูเป็นการขอขมา

-
๑๑. ศรีสุนทร
 ๑๒. พรหมศรีสวัสดิ์
 ๑๓. พรหมโสภาค
 ๑๔. สนามราชกิจ (เรียกสามัญว่า ประตูยามค่ำ ประตูย่าค่ำ หรือ ประตูข้างหน้า)
 ๑๕. กุสติกาศศา (เรียกว่าประตูฉนวนวัดพระแก้ว)
 ๑๖. ลีกรลิลาศ
 ๑๗. แดงราชกิจ (รื้อไปแล้ว)
 ๑๘. ปรีติประเวศ
 ๑๙. ราชสารัญ
 ๒๐. กมลาศประเวศ (รื้อไปแล้ว)
 ๒๑. อมเรศรัษฎจร (รื้อไปแล้ว)

^๑สมบัติ พลายน้อย, (ส.พลาายน้อย - นามแฝง) เล่าเรื่องบางกอก (พระนคร : แพร่พิทยา, ๒๕๒๐) อนุสรณ์งานประชุมเพลิง นางชัยประภา (สรวลสุนทรโรทัย) ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๔ กันยายน ๒๕๒๐), หน้า ๔๘.

ลาโทษ เพราะชาววังนับถือและมีประเพณีต้องทำการสมโภช มีละครฉลองประตูประจำ
ทุกปี^๑

ขोजักกัณเฑาะพรพระราชฐานฝ่ายใน

การเข้าไปในพระราชฐานชั้นใน หรือที่ฝ่ายใน โดยปรกตินอกจากพระมหากษัตริย์แล้ว ผู้ชายอื่นเข้าไม่ได้โดยเด็ดขาด ยกเว้นเด็กชาย หรือผู้มีหน้าที่ราชการ เช่น ซ่อมสร้างพระที่นั่ง พระค้ำหนัก หรือแพทย์ เป็นต้น และพระภิกษุสงฆ์ แต่แม่จะเข้าไปควยมีกิจหน้าที่ราชการ ก็จะมีเจ้าหน้าที่มนเฑียรบาล คุมเจ้าแกลควบคุมตลอดเวลา จนกว่าจะออกไป และเมื่อเข้าทางประตูใดเวลาออกก็ต้องออกทางประตูนั้น หากมีเหตุจำเป็นต้องค้างในบริเวณพระราชฐานชั้นในจะนอกกางมุ้งไม่ได้^๒ ห้ามไปไหนมาไหนหรืออยู่โดยลำพังแต่ผู้เดียว ต้องมีผู้ควบคุมหรือผู้รู้เห็นเป็นพยานความเคลื่อนไหวของตนตลอดเวลา การเข้าไปสวดพระปริตทำนํ้ามนต์ที่หอศาสตราคมในพระบรมมหาราชวังทุกวัน เวลา ๑๘.๐๐ น. พระครูปริตรมณเฑียรวิคขนะสงคราม (ทองป) ๓ รูป จะเข้าทางประตูปริตประเวศ เมื่อทำเสร็จแล้วส่วนที่เหลือส่งเป็นนํ้าสรงพระพักตร์และนํ้าสรงพระองค์ พระครูปริตรทั้ง ๓ รูป จะนำไปประพรมในพระบรมมหาราชวังชั้นในควยหยูาคา โดยมีเจ้าหน้าที่มนเฑียรบาลเป็นผู้คุมบาตรตามเข้าทางประตูสุโขทัยศาสดาเดินประทักษิณพระมหามนเฑียรและออกประตูสนามราชกิจ^๓

^๑ เรื่องเค็ม, หน้าเค็ม.

^๒ ม.ร.ว. เทวธิดา ป.มาลากุล, เรื่องเค็ม, หน้า ๒.

^๓ เรื่องเค็ม, หน้า ๕.

กำหนดเปิด - ปิดประตู

ประตูพระบรมมหาราชวังโดยปกติจะเปิดในเวลากลางวัน และปิดเวลากลางคืน ส่วนประตูที่ไม่ได้ไขก็ปิดอยู่เสมอ ประตูที่เปิดด้านหน้าพระราชวังจะเปิดเวลา ๖.๐๐ น. ปิดเวลา ๒๒.๐๐ น. ส่วนประตูที่เปิดด้านหลังพระราชวังซึ่งเป็นประตูเข้า - ออก สำหรับคนใช้โดยมากนั้น เปิดเวลา ๖.๐๐ น. และปิดเวลา ๑๘.๐๐ น. การเปิดปิดประตูแต่ละวันมีการตรวจตราควบคุมอย่างเข้มงวดเพื่อป้องกันผู้แปลกปลอมเมื่อพ้นเวลาตามกำหนดแล้ว หากฝ่ายในกับฝ่ายหน้ามีราชการสำคัญ หรือราชการด่วนต้องติดต่อกันก็จะไขประตูสนามราชกิจที่เรียกสามัญว่า ประตูยามค่ำซึ่งเรียกเพี้ยนเป็น "ประตูย่ำค่ำ" บางทีก็เรียก "ประตูข้างหน้า" ฉะนั้นประตูสนามราชกิจจึงต้องมีเจ้าหน้าที่ผลัดเปลี่ยนอยู่เวรยามตลอดคืน ทั้งด้านหน้าฝ่ายนอกและด้านฝ่ายในเพื่อความสะดวกรวดเร็ว^๑

การสัญจรภายในพระบรมมหาราชวัง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงกำหนดให้ผู้ที่เดินสัญจรภายในพระบรมมหาราชวังเวลากลางคืนต้องถือโคมไฟ หรือเทียนให้มีแสงสว่างนำตัวไปด้วย^๒ สันนิษฐานว่าเพื่อเป็นการป้องกันคนภายนอกลักลอบเข้าไปในเวลากลางคืน ภายหลังเมื่อทรงโปรดฯ ให้ติดตั้งไฟฟ้าภายในพระบรมมหาราชวังแล้ว การถือโคมไฟหรือเทียนในเวลากลางคืนจึงหมดความจำเป็นและค่อย ๆ เลิกไปในที่สุด

^๑ เรื่องเดิม, หน้า ๓ - ๔.

^๒ เรื่องเดิม, หน้า ๒.

การแต่งกาย

ผู้ที่เข้าไปในพระบรมมหาราชวัง ต้องแต่งกายสุภาพเรียบร้อย ห้ามนุ่งผ้าปักผ้าลายที่มีเชิงชายและ

... ผู้ใหญ่ที่คุกคอกไม้ แลนุ่งผ้าแดงผ้าชมพูไว้ว่ากระกำหาเชิงมีไต้ หมัดดอกเสื่อหมัดบาเกี้ยว นุ่งผ้าเทบหนา หวีชายลอยแลเขาในส่วนประตูสวนตะพาน สนวนในรั้วใหญ่ ในกะลาบาศแลหน้าพระที่นั่ง ประตูปับเรือกี้ พระตำหนักกี้ ฝ่ายผ้าเสื่อไซให้ฉีกเสื่อ คอกไม้ไซให้ตลกฝุ่นโพลหัวตามโทษหนักโทษเบา^๑

ผู้แต่งกายไม่สมควร หรือกุ่มสุราเข้าไปในพระราชฐานจะถูกลงโทษ เช่น นายปลั่งไพร่หลวง ด้พายถูกเขียน ๕ ที่ ฐานนุ่งผ้าลอยชายเข้าไปในพระบรมมหาราชวัง นายทับถูกเขียน ๒๐ ที่ ฐานเมาสุรามึนเมาเข้าไปว่าความในพระบรมมหาราชวัง^๒ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นคน ข้อมห้ามประการสำคัญคือ ห้ามนำอาวุธใด ๆ เข้าไปในพระบรมมหาราชวังโดยเด็ดขาด^๓

^๑ร. แลงกัต, (รวบรวม), เรื่องเดิม, หน้า ๑๐๑.

^๒หจข., เอกสารรัชกาลที่ ๕ ว.๓/๑ รายงานกระทรวงวังตรวจหน้าที่ข้าราชการประจำของในเวลาเสด็จไม่อยู่.

^๓Simon de la Loubère, The Kingdom of Siam (Kuala Lumpur : Oxford University Press, 1969), p. 96.